

समावेशक वाढ आणि गरिबी निर्मूलन धोरणे

सहा प्रा. अक्षय अनंत पाटीर
अर्थशास्त्र विभाग,
मामासाहेब मोहोळ महाविद्यालय
पौड रोड पुणे , 38.

गोषवारा

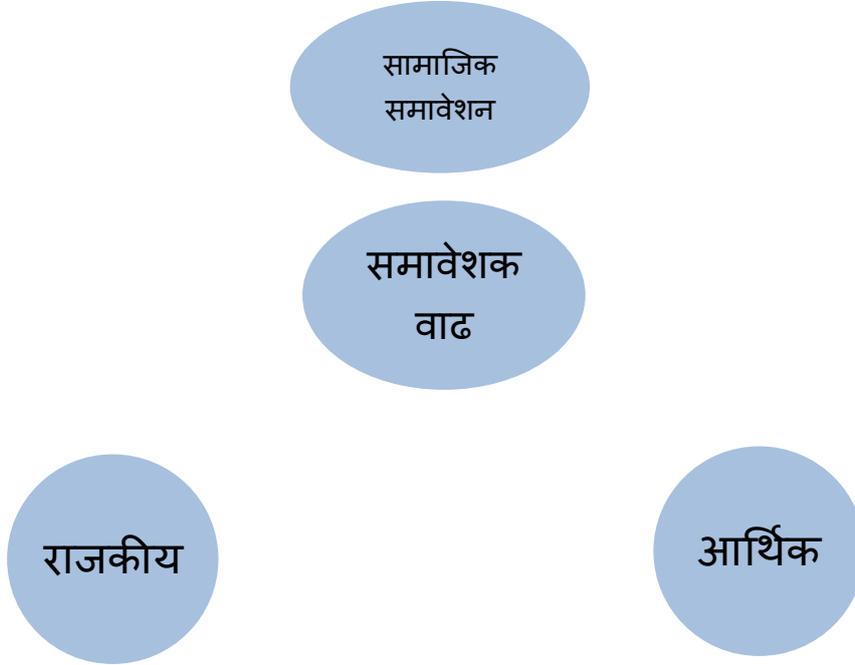
समाजातील सर्व घटकांना समान संधी देणारी वाढ म्हणजेच सर्वसामावेशक वाढ होय . फक्त जीडीपी वाढणे म्हणजेच समावेशक वाढ होत नाही . तर लोकांच्या उत्पन्नातील असमंनता कमी करणे , रोजगार निर्मिती करणे आणि त्यांच्या जीवनमान उंचावणे यासाठी भारताला सामावेशक वाढीची आवश्यकता आहे . 109 देशांमधील 2025 साठीचा जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांक (MPI) गंभीर बहुआयामी गरिबीची तुलना करतो जगातील लोकसंख्येच्या 6.3 अब्ज लोक या देशांमध्ये राहतात. 2025 साठीचा जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांक मध्ये 1.3 अब्ज लोक (18.3%) बहुआयामी गरिबीमध्ये जगतात . या अभ्यासाचे उद्दिष्ट भारताच्या सर्वसामावेशक विकासावर परिणाम करणाऱ्या विविध चलांचे परीक्षण करणे आर्थिक विकासाच्या परिमाणांमध्ये लक्षणीय सुधारणा झाली असली तरी या संबंधित अभ्यास असा दर्शवतो की भारताचा सर्वसामान्य विकास अजूनही अनेक सामाजिक आणि विकास निर्देशकांच्या बाबतीत इतर अर्थव्यवस्थांपेक्षा मागे असलेला दिसतो .

कीवर्ड: समावेशक वाढ, गरिबी, समानता, समावेशक विकास निर्देशांक, जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांक, असमानता.

परिचय

नव्वदच्या दशकाच्या सुरुवातीपासून भारताने प्रभावी दराने वाढ केली आहे. नवीनतम आर्थिक सर्वेक्षण (2015) नुसार , अकराव्या (2007-12) , दहाव्या (2002-07) आणि नवव्या (1997-2002) पंचवार्षिक योजनांमध्ये वास्तविक सकल राष्ट्रीय उत्पन्न अनुक्रमे 7.8 टक्के, 7.6 टक्के आणि 5.6 टक्के या सरासरी वार्षिक दराने वाढले. आंतरराष्ट्रीय मानकांनुसार आणि भारताच्या स्वतःच्या भूतकाळाच्या तुलनेत हे विकास दर खूपच उल्लेखनीय आहेत . भारताने अखेर "हिंदू विकास दर" या अत्यंत कुप्रसिद्ध मार्गावर मात केल्याचे दिसते. परंतु, भारतातील अनेक निरीक्षकांना ज्या मुद्द्याबद्दल प्रश्न पडला आहे तो म्हणजे या वाढीचा समाजातील

गरीब आणि इतर वंचित घटकांच्या जीवनावर काय परिणाम झाला आहे. या चिंता "समावेशीकरण", "समावेशकता" आणि "समावेशक वाढ" या कल्पनांमध्ये स्फटिकरूपात आल्या आहेत आणि हे शब्द शैक्षणिक आणि धोरणात्मक चर्चांमध्ये अधिकाधिक वारंवार येत आहेत. त्याबद्दल या संशोधन पेपर मध्ये चर्चा करणार आहोत. प्रत्येकासाठी समान संधी देणारी किंवा समान संधी उपलब्ध करून देणारी वाढ म्हणजे समावेशक वाढ होय . भारताला 2047 पर्यंत पर्यंत विकसित भारत करण्यासाठी तसेच देशातील गरिबीचे व बेरोजगारीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी जातीजातीतील वर धर्म धर्मातील भेदभाव व वांशिक भेदभाव कमी करण्यासाठी समावेशक वाढीची आवश्यकता आहे . सर्व घटकांचा विकास विचारात घेतला जातो ज्यामध्ये त्यांचे सामाजिक राजकीय आणि आर्थिक कल्याण यांचा समावेश होतो .

जागतिक असमानता अहवाल 2025 मध्ये भारत एक जगातील सर्वात असमान राष्ट्रांपैकी एक आहे . या अहवालानुसार भारतात श्रीमंत आणि गरीब यांच्यातील दरी प्रचंड प्रमाणात वाढली आहे .अवघ्या 10% श्रीमंतांकडे देशाच्या एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नापैकी 58% हिस्सा आहे . तर तळातील 50% लोकांकडे केवळ 15 टक्के वाटा आहे . भारतातील असमानता जगातील सर्वोच्च स्तरामपैकी एक आहे जिथे 1% लोक 40 टक्के संपत्ती धारण करतात भारत श्रीमंत उच्चभ्रू लोकांसह एक गरीब आणि अत्यंत असमान राष्ट्र म्हणून ओळखला जातो

साहित्याची समीक्षा :

1) एन आर भानुमूर्ती , वर्षा शिवराम यांचा लेखात 2014-15 मध्ये, भारतीय अर्थव्यवस्थेने 7.3 टक्के जीडीपी वाढ नोंदवली आणि बहुतेक विश्लेषक चालू वर्षात 7.5 टक्क्यांहून अधिक वाढ होण्याचा अंदाज वर्तवतात. आयएमएफ आणि जागतिक बँकेसारख्या अनेक आंतरराष्ट्रीय वित्तीय संस्थांनी असे भाकित केले आहे की चालू वर्षात भारत वाढीच्या बाबतीत चीनला मागे टाकेल आणि उदयोन्मुख बाजारपेठेतील अर्थव्यवस्थांमध्ये एक उज्ज्वल स्थान असू शकते. तथापि, जेव्हा आपण मिलेनियम डेव्हलपमेंट गोल्स (MDGs) च्या यशातील ट्रेंड पाहतो तेव्हा भारताची परिस्थिती खूप वेगळी दिसते. भारतासाठीच्या अलीकडील MDG अहवाल (2015) असे सूचित करतो की 8 निर्देशकांपैकी, भारत फक्त चार निर्देशकांमध्ये 'ट्रॅकवर' आहे. उर्वरित निर्देशकांमध्ये, भारताला 'ऑफ-ट्रॅक' किंवा 'मध्यम प्रमाणात ट्रॅकवर' म्हणून ओळखले जाते. आर्थिक वाढ आणि सामाजिक निर्देशकांमध्ये अशी तफावत का आहे? असा प्रश्न पडतो.

2) भारतीय समाज विकास, गरिबी व शहरीकरण मंदार गुरख (2016)

भारताचा आर्थिक विकास वेगळ्या प्रकारे झाला आहे. शेतीचा विकास , औद्योगिक विकास व त्यानंतर सेवा क्षेत्राचा विकास असे बहुतांश अर्थव्यवस्थांच्या विकासाचे टप्पे आहेत. भारताचा आर्थिक विकास मुख्यतः सेवा क्षेत्रप्रणीत आहे. शेती व औद्योगिक क्षेत्रांचा पूर्ण विकास झाला असे म्हणता येत नाही. या वेगळ्या प्रकारच्या विकासातून काही समस्या निर्माण झाल्या . भारताचा 1991-92 च्या आर्थिक सुधारणे नंतरचा विकास लक्षवेधक ठरला असला तरी त्यातून काही समस्यांची सोडवणूक झाली नाही तर काही नवीन समस्या निर्माण झाल्या. शेती व उत्पादन क्षेत्राचा विकास मर्यादित राहिला. विशेषतः शेतीच्या विकासादरत घट झाली. मागील दोन दशकांत गरिबीच्या प्रमाणात सर्वाधिक घट करणारा देश भारत असला तरी जगात गरिबीचे सर्वाधिक प्रमाण असणारा देशसुद्धा भारतच आहे. याव्यतिरिक्त विकासाचा प्रादेशिक असमतोल, पायाभूत सुविधांच्या समस्या, शिक्षणव्यवस्थेच्या गुणवत्तेचे प्रश्न, स्त्रियांच्या समस्या व त्यांच्या सक्षमीकरणाचे आव्हान, लोकसंख्येचा विस्फोट, आरोग्याच्या समस्या व आरोग्यविषयक सुविधांचा अभाव, ऊर्जेच्या समस्या, पर्यावरणाचा ऱ्हास, शासनव्यवस्थेच्या समस्या यांसारख्या समस्यांचा अभ्यास आवश्यक आहे. 2014 च्या जागतिक बँकेच्या अहवालानुसार एकूण जागतिक लोकसंख्येच्या 17.5 टक्के लोकसंख्या असलेल्या भारतात जगातील 20.6 टक्के गरीब लोकसंख्या राहते.

3) डॉ. अंजली कुलकर्णी, डॉ. अपर्णा समुद्र (जानेवारी 2025)

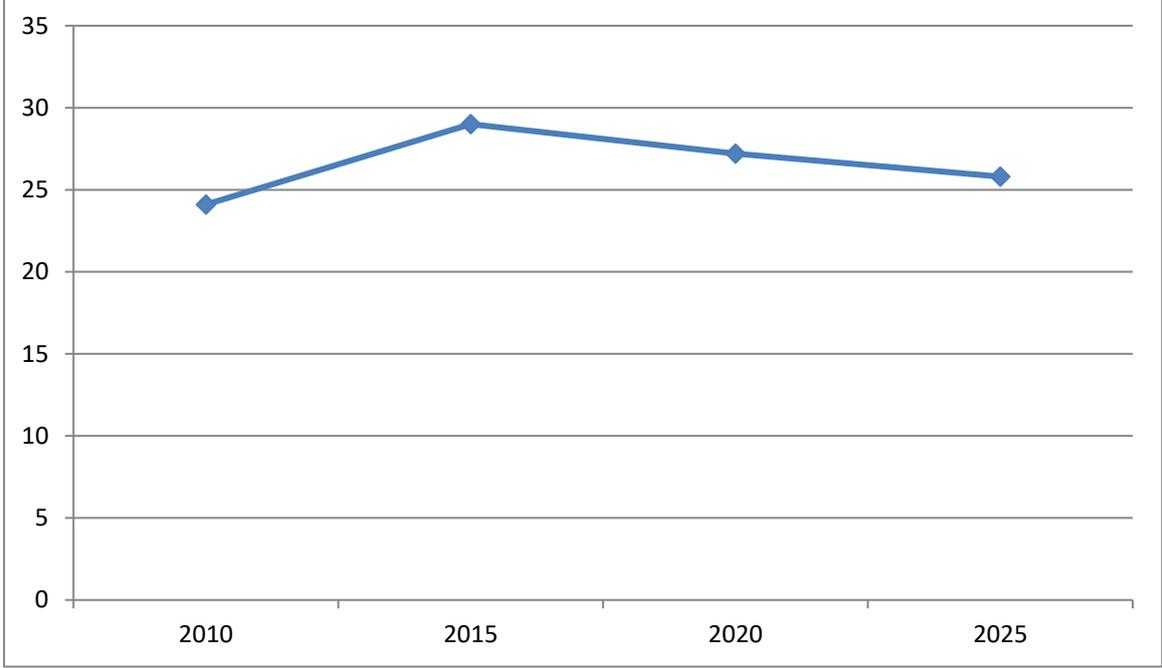
महाराष्ट्राच्या ग्रामीण भागातही बहुआयामी दारिद्र्य निर्मूलनात निती आयोगाच्या अहवालानुसार लक्षणीय प्रगती दिसते. ग्रामीण महाराष्ट्राच्या एमपीआय मूल्यात 0.100 वरून 0.040 (2015-16 ते 2020-21) पर्यंत व्हास झालेला प्रत्ययास येतो. तर शिरगणतीनुसार दारिद्र्यातील लोकसंख्येच्या प्रमाणात (हेड काउंट रेश्यो) वरील कालावधीत 22.74 टक्क्यांवरून 19.49 टक्क्यांपर्यंत घट झालेली दिसते. दारिद्र्याच्या तीव्रतेत 43.98 टक्क्यांवरून 49.94 टक्क्यांपर्यंत महाराष्ट्राच्या शहरी बहुआयामी दारिद्र्यातील झालेली घट्ट गौरवास्पद आहे. शहरासाठी अनुमानित केलेल्या 'एमपीआय'चे मूल्य 0.024 वरून 0.093 पर्यंत (2015-16 ते 2019-20) कमी झालेले आढळते . शिरगणतीनुसार दारिद्र्यातील लोकसंख्येत 4.54 वरून 3.07 पर्यंत तर दारिद्र्याच्या तीव्रतेच्या प्रमाणात 42.69 टक्क्यांवरून 40.96 टक्क्यांपर्यंत घट झालेली दिसते. या सांख्यिकी माहितीवरून, महाराष्ट्राचा तमिळनाडू राज्याप्रमाणे 'शून्य दारिद्र्य' ध्येयपूर्तीत भारतात जरी प्रथम क्रमांक नसला तरी दारिद्र्य निर्मूलनात बरीच प्रगती केलेली दिसते. मात्र महाराष्ट्राच्या प्रगतीचा मानव विकास निर्देशांकाच्या (माविनि) अहवालानुसार विचार केल्यास ती फारशी लक्षणीय आढळत नाही. 'माविनि' हा एक संमिश्र निर्देशांक आहे जो आरोग्य, शिक्षण व उत्पन्न विचारात घेतो. ग्लोबल डेटा लॅबच्या मा वि नि क्रमवारीप्रमाणे महाराष्ट्राचा समावेश 'मध्यम मानव विकास गटा' मध्ये करण्यात आला आहे. २०२२ साठी राज्याचे 'मा वि नि मूल्य 0.644 अनुमानित केले आहे. तर संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रमाच्या ('यूएनडीपी'च्या) अहवालानुसार महाराष्ट्राचे 2019 साठी 'माविनि' मूल्य 0.701 अनुमानित करण्यात आले आहे.

4) जयंती लाल भंडारी (ऑक्टोबरमं 2025)

अलीकडे आई एसबीआय रिसर्चच्या अहवालात सांगितले गेले की सरकारी मदत कार्यक्रमांचे सकारात्मक प्रभाव आणि विकास कार्यामुळे देशात गरीबी कमी झाली आहे. मागचा वर्षी गरिबीत 5% पैक कमी राहिली आहे। गरीबीमध्ये ही कमी शहरी भागाचा तुलनेत ग्रामीण भागामध्ये अधिक वेगाने होत आहे. आर्थिक वर्ष 2011-12 मध्ये ग्रामीण गरीबी 25.7 टक्के आणि शहरी गरीबी 13.7 टक्के, तर 2023-24 मध्ये ग्रामीण गरीबी 4.86 टक्के आणि शहरी गरीब घटक 4.09 टक्के झालेली दिसते. वित्त वर्ष 2009-10 ते 2023-24 मध्ये शहरी भागामध्ये प्रत्येक महिन्याचे प्रतिव्यक्ती वापरकर्ता खर्च 1,984 रुपये ते 6,996 रुपये आणि

ग्रामीण भागामध्ये 1,034 रुपये. ते 4,122 रुपये झाले. ही एक समावेशक विकास गरिबी निर्मूलना चा रणनीती मध्ये सकारात्मक गोष्ट राहिली आहे .

आकृती-1: भारतातील GHI स्कोअर

स्रोत: <https://www.globalhungerindex.org/india.html>

भारत 123 देशांमध्ये 102 व्या क्रमांकावर आहे ज्याचा GHI स्कोअर 25.8 आहे, जो गंभीर म्हणून वर्गीकृत आहे.

बाल पोषण संकट 3 पैकी 1 भारतीय बालकाचे वाढ खुंटलेले आहे. 172 दशलक्ष लोकांना कुपोषणाचा त्रास होतो, जो 2016 पेक्षा 1.35 कोटी जास्त आहे . शून्य उपासमार साध्य करणे सध्याच्या दराने, SDG-2 (2030 पर्यंत शून्य उपासमार) पोहोचण्याच्या बाहेर आहे. किमान 56 देश 2030 पर्यंत अगदी कमी उपासमार साध्य करण्याच्या मार्गावर नाहीत. जागतिक स्थिती 2025 चा जागतिक GHI स्कोअर 18.3 (मध्यम श्रेणी) आहे, 2016 मध्ये तो किरकोळ 19.0 होता. गेल्या पाच वर्षांत दरडोई सकल राष्ट्रीय उत्पन्न (GDP) आणि कामगार उत्पादकतेत मजबूत वाढ असूनही, रोजगार वाढ थांबली आहे. निरोगी आयुर्मान देखील सुमारे तीन वर्षांनी वाढून 59.6 वर पोहोचले आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे

या अभ्यासाचे उद्दिष्ट म्हणजे समावेशक आर्थिक विकासात भारताच्या कामगिरीचे मूल्यांकन करण्यासाठी डेटाचे विश्लेषण करणे. या अभ्यासात, समावेशक आर्थिक विकासाची व्याख्या

गरिबी, उत्पन्न वितरण असमानता आणि बेरोजगारी कमी करणारी वाढ अशी केली आहे. या अभ्यासासाठी खालील तीन प्रश्न महत्वाचे आहेत:

- 1) आर्थिक वाढीचे फायदे सर्व समाज घटकांपर्यंत पोहोचवणे आणि त्यातून गरिबीची पातळी कमी करणे.
- 2) उत्पन्नातील आणि संधीतील असमानता कमी करणे आणि सामाजिक न्याय प्रस्थापित करणे.
- 3) गरिबांसाठी रोजगार व स्वयंरोजगारातून आर्थिक विकास घडवून आणणे व ग्रामीण आणि शहरी

सर्वसमावेशक वाढ

समावेशक विकासाचे एक महत्वाचे तत्व म्हणजे समाजातील प्रत्येक सदस्याला समान संधी आणि फायदे मिळावेत. याचा अर्थ असा की समावेशक विकास म्हणजे राष्ट्राच्या विकासाची प्रक्रिया ज्यामध्ये सर्व व्यक्तींना त्यांचे जीवन पुढे घेऊन जाण्याची समान संधी देतो. "समावेशक विकास" ही संज्ञा अशा प्रक्रियेचे वर्णन करते ज्यामध्ये सर्व व्यक्ती, गरीब आणि श्रीमंत, सर्व भौगोलिक प्रदेश आणि सर्व आर्थिक क्षेत्रे - शेती, व्यवसाय आणि सेवा - राष्ट्राच्या आर्थिक विकासात समान योगदान देतात.

11 व्या पंचवार्षिक योजनेत समाविष्ट असलेल्या भारतातील समावेशक विकासाला पाठिंबा देण्यासाठी सरकारच्या उपक्रमांचा हा एक भाग होता. विकास अधिक समावेशक आणि शाश्वत करण्यासाठी "जलद, शाश्वत आणि अधिक समावेशक विकास" साध्य करण्याच्या उद्दिष्टासह 12 व्या पंचवार्षिक योजनेत हा समावेश करण्यात आला. आर्थिक आणि सामाजिक समानतेच्या नियोजन प्रक्रियेत शेतकरी, अनुसूचित जाती आणि जमातींचे सदस्य आणि वंचित वर्गातील इतर सदस्यांना प्राधान्य देण्यात आले. परिणामी, कार्यक्रमांमध्ये समावेशक विकासाचे गाभा राखताना जलद आर्थिक वाढीशी संबंधित फायद्यांचे वितरण समाविष्ट केले गेले. पीपीपीच्या बाबतीत, भारताची अर्थव्यवस्था जगातील तिसरी सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था आहे , तरीही दरडोई उत्पन्नाच्या बाबतीत आयएमएफ भारताला 146 व्या क्रमांकावर ठेवते. जागतिक आर्थिक मंचाच्या "समावेशक विकास निर्देशांक" नुसार, भारताला 62 वे स्थान मिळाले आहे आणि पाकिस्तान (47 वे) आणि नेपाळ (22 वे) हे दोन्ही आर्थिकदृष्ट्या अविकसित देश भारतापेक्षा चांगल्या स्थितीत आहेत. परिणामी, गेल्या काही दशकांमध्ये

भारताची अर्थव्यवस्था वेगाने वाढली असली तरी, समावेशक वाढ अपेक्षेइतक्या वेगाने झालेली नाही.

समावेशक विकास निर्देशांक (Inclusive Development Index)

जागतिक आर्थिक मंच (WEF) ने समावेशक प्रगती निर्देशांक (IDI) तयार केला आहे, जो वार्षिक आर्थिक निर्देशांक आहे, जो देशाच्या आर्थिक विकास आणि वाढीचे मोजमाप करण्यासाठी GDP ऐवजी वापरला जातो. जागतिक अर्थव्यवस्थांचे मूल्यांकन करण्यासाठी निर्देशांक आंतरपिढीय समता आणि शाश्वतता, समावेशन, वाढ आणि विकास हे तीन मुख्य घटक वापरतो. जागतिक आर्थिक मंच लोकांचे राहणीमान आणि भविष्यातील आर्थिक वाढ कशी बदलेल हे निर्धारित करण्यासाठी या घटकांचे विश्लेषण करतो (WEF). तीन प्रमुख स्तंभ आणि प्रत्येकासाठी 4 कामगिरी निर्देशकांवर आधारित, समावेशक विकास निर्देशांक (IDI) तयार करण्यात आला. या गुणांच्या आधारे देशांना 1 ते 7 च्या प्रमाणात क्रमवारी दिली जाते. IDI द्वारे वापरले जाणारे मूलभूत घटक आणि कामगिरी निर्देशक खालील तक्त्यावरून समजून घेणे शक्य आहे:

तक्ता-१: समावेशक विकास निर्देशांकाचे निर्देशक

क्रमांक	खांब	कामगिरी निर्देशक
1	वाढ आणि विकास	1. जीडीपी (दरडोई) 2. श्रम उत्पादकता 3. रोजगार 4. निरोगी आयुर्मान
2	समावेशन	1. सरासरी घरगुती उत्पन्न 2. उत्पन्न Gini 3. गरिबी दर 4. संपत्ती Gini
3	आंतरपिढीय समता आणि	१. समायोजित निव्वळ बचत २. अवलंबित्व प्रमाण 3. सार्वजनिक कर्ज (जीडीपीच्या वाट्यानुसार)

	शाश्वतता	4. जीडीपीची कार्बन तीव्रता

स्रोत:<https://cdn1.byjus.com/wp-content/uploads/2020/02/Inclusive-Development-Index-IDI.pdf>

शाश्वत विकास, मानवी विकास, उच्च आर्थिक वाढ आणि उत्पन्न आणि संपत्तीचे समान वितरण साध्य करण्यासाठी , समावेशक वाढ आवश्यक आहे.

जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांक (MPI)

100 हून अधिक विकसनशील राष्ट्रांचा समावेश असलेला ग्लोबल मल्टीडायमेशनल पॉव्हर्टी इंडेक्स (MPI) तीव्र बहुआयामी गरिबी मोजतो. गरीब लोकांना एकाच वेळी येणाऱ्या अतिव्यापी वंचिततेचे मूल्यांकन करून , या डेटाचे तपशीलवार वर्णन करण्यापूर्वी ते गरिबीचे स्वरूप आणि तीव्रता निश्चित करते. हे देश , प्रदेश आणि जगभरात आणि आत गरिबी कशी आणि कुठे अस्तित्वात आहे. याचे स्पष्ट चित्र प्रदान करते , ज्यामुळे धोरणकर्त्यांना एकाच वेळी गरिबीच्या अनेक विविध पैलूंना संबोधित करणाऱ्या एकात्मिक धोरणात्मक उपक्रमांद्वारे त्यांची संसाधने ज्यांना सर्वात जास्त गरज आहे त्यांच्याकडे अधिक चांगले लक्ष केंद्रित करण्यास सक्षम करते. सुधारणांनंतरच्या काळापासून, फारसे काही घडले नाही जरी भारताच्या अर्थव्यवस्थेत लक्षणीय वाढ झाली असली तरी उत्पन्न दारिद्र्य किंवा इतर अनेक महत्वाच्या विकास परिणामांमध्ये सुधारणा झाली आहे. हा अभ्यास जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांकाद्वारे मोजल्या जाणाऱ्या भारताच्या समावेशक आर्थिक वाढीने 2005-2006 आणि 2015-16 दरम्यान बहुआयामी गरिबी दूर करण्यात कशी कामगिरी केली आहे यावर लक्ष केंद्रित करतो. जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांक तिन्ही अक्षांवर आणि तिन्ही आयामांमध्ये आर्थिक वाढीच्या समावेशकतेचा अभ्यास करण्यासाठी वापरतो . सुधारणांनंतरच्या काळापासून भारताच्या अर्थव्यवस्थेत लक्षणीय वाढ झाली असली तरी , उत्पन्नातील गरिबी किंवा इतर अनेक महत्वाच्या विकास परिणामांमध्ये फारशी सुधारणा झालेली नाही. हा अभ्यास 2005-2006 आणि 2015-16 दरम्यान बहुआयामी गरिबी दूर करण्यात जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांकाद्वारे मोजल्या जाणाऱ्या भारताच्या समावेशक आर्थिक वाढीने कशी कामगिरी केली यावर लक्ष केंद्रित करतो.

जागतिक बहुआयामी गरिबी निर्देशांक तिन्ही अक्षांवर आणि तिन्ही आयामांमध्ये आर्थिक वाढीच्या समावेशकतेचा तपास करण्यासाठी विविध लवचिकता आणि अर्ध-लवचिकता

मोजमापांचा वापर करतो. एकूणच, गणना करतो की MPI मध्ये 1.34 टक्के वार्षिक घट विश्लेषणाच्या वेळी भारतातील एक टक्के वार्षिक आर्थिक वाढीशी संबंधित आहे. तथापि, सर्व राज्यांमध्ये राज्य दारिद्र्य कमी करणे आणि राष्ट्रीय वाढ (क्षैतिज समावेश) यांच्यात सुसंगत संबंध नाही,

2005-2006 आणि 2015-16 दरम्यान कमकुवत आर्थिक वाढ असूनही काही राज्यांनी राष्ट्रीय सरासरीपेक्षा लवकर गरिबी कमी केली आहे , तर याच काळात जास्त आर्थिक वाढ असूनही काही राज्ये कमी प्रभावी ठरली आहेत. आमचे अभ्यास आणि निष्कर्ष दाखवतात की समावेशक वाढ मोजण्यासाठी आणि धोरणांवर प्रभाव पाडण्यासाठी या तंत्रांचा वापर वास्तविक अनुप्रयोगांमध्ये कसा करता येतो. जागतिक व्यवस्थेत भारताच्या गरिबीवरील नवीन डेटा जोडला गेल्याने गरिबांची संख्या वाढली आहे. 2018 मध्ये जागतिक गरिबीची संख्या 8.7 वरून 8.9 टक्क्यांपर्यंत किंचित वाढली आहे ,” असे जागतिक बँकेने म्हटले आहे, "2017 च्या पीपीपी (नवीन दारिद्र्यरेषेच्या पायावरील अद्यतन) स्वतःहून जागतिक गरिबी कमी करतात , जी भारतासाठीच्या नवीन अंदाजांपेक्षा जास्त आहे , ज्यामुळे जागतिक गरिबी वाढते."

तक्ता-२: राष्ट्रीय दारिद्र्यरेषेची तुलना

देश	दारिद्र्यरेषा (दररोज)	वर्ष
भारत	32 रुपये (\$0.5)	2017
अर्जेन्टिना	481 पेसो (\$11.81)	2017
चीन	6.3 युआन (\$ 1)	2011
नायजेरिया	65 नायरा (\$0.4)	2011
युनायटेड स्टेट्स \$14	\$ 14	2005

स्रोत: https://en.wikipedia.org/wiki/Poverty_in_India

निष्कर्ष

या अभ्यासाचे निष्कर्ष भारताच्या अर्थव्यवस्थेच्या वाढीच्या गतीचे उत्कृष्ट प्रतिनिधित्व करतात. अलिकडच्या वर्षात भारताने समावेशक, समतापूर्ण वाढीला सातत्याने प्राधान्य दिले आहे, त्याच वेळी काही असमानता दूर केल्या आहेत. अर्थव्यवस्थेच्या आरोग्याचे निर्देशक, जसे की GDP, दरडोई उत्पन्न, मानवी विकास आणि बालमृत्यू, सातत्याने वाढत आहेत. जागतिक गरिबी निर्मूलनात लक्षणीय प्रगती झाली असूनही, ज्यामुळे अनेक देशांमध्ये उत्पन्न वाढले आहे, विकासाच्या परिणामाबाबत सतत असंतोष आहे. पर्यावरणीय चिंता आणि अन्याय हे आपल्या सध्यास्थितीतील सर्वात गंभीर आव्हानांपैकी एक असू शकते. अचूक मूल्यांकन करण्याच्या उद्देशाने विकास प्रक्रियांमध्ये, आम्ही एक व्यापक विकास निर्देशांक प्रस्तावित करतो जो मानव-केंद्रित असेल आणि व्यक्तीच्या विकासासाठी आवश्यक असलेल्या प्रत्येक घटकाचा समावेश करेल. एमडीआय हा त्याच्या तिन्ही आवृत्त्यांमध्ये एचडीआय आणि आयडीआयपेक्षा निःसंशयपणे एक लक्षणीय प्रगती आहे. यामुळे दीर्घकालीन, व्यापक आधारावर मोठ्या संख्येने देशांमध्ये समावेशक विकास परिणामांची तुलना करणे शक्य होते.

गरिबीविरुद्धच्या लढाईत आंतरराष्ट्रीय मदतीचा प्रभाव आणि परिणामकारकता यावर अनुभवजन्य पुराव्यांचा आढावा घेणे हा या अभ्यासाचा मुख्य उद्देश होता. विविध अभ्यासांचा समावेश करण्यासाठी, आम्ही आंतरराष्ट्रीय मदत आणि गरिबी या दोन्हीच्या समावेशक व्याख्या वापरल्या. विकास प्रक्रियांमध्ये, आम्ही एक व्यापक विकास निर्देशांक प्रस्तावित करतो जो मानव-केंद्रित असेल आणि व्यक्तीच्या विकासासाठी आवश्यक असलेल्या प्रत्येक घटकाचा समावेश करेल. एमडीआय हा त्याच्या तिन्ही आवृत्त्यांमध्ये एचडीआय आणि आयडीआयपेक्षा निःसंशयपणे एक लक्षणीय प्रगती आहे. यामुळे दीर्घकालीन, व्यापक आधारावर मोठ्या संख्येने देशांमध्ये समावेशक विकास परिणामांची तुलना करणे शक्य होते.

गरिबीविरुद्धच्या लढाईत आंतरराष्ट्रीय मदत निधीच्या प्रभाव आणि परिणामकारकतेवरील अनुभवजन्य पुराव्यांचा आढावा घेणे हा या अभ्यासाचा मुख्य उद्देश होता. विविध अभ्यासांचा समावेश करण्यासाठी, आम्ही आंतरराष्ट्रीय मदत आणि गरिबी या दोन्हीच्या समावेशक व्याख्या वापरल्या. वापरल्या जाणाऱ्या व्यापक निकषां असूनही, फारसे अभ्यास गरिबी आणि मदत यांच्यातील संबंधांवर थेट लक्ष केंद्रित करत नाहीत. म्हणून, पूर्वी चर्चा केलेल्या समावेशक विकास संकल्पनेचे मुख्य परिणाम म्हणजे भारताचे आर्थिक आरोग्य सुनिश्चित

करणे , अर्थव्यवस्थेत सरकारची भूमिका सतत वाढत जाणे संसाधनांचा कार्यक्षम वापर , विकेंद्रीकरण वाढवणे , स्पर्धात्मक दबावांची तीव्रता वाढवणे , कार्यबल रचना , आकार आणि मानवी संसाधन व्यवस्थापन संरचनांमध्ये बदल करणे आणि अर्थसंकल्पीय पद्धती आणि प्रक्रियांमध्ये बदल करणे आणि परिणाम-केंद्रित अर्थसंकल्प लागू करणे. एक स्वागतार्ह वातावरण आणि सुधारित धोरणात्मक प्रतिसादांसह एक व्यवहार्य वित्तीय प्रणाली तयार करून , सरकार इतर महत्वाच्या खेळाडूंना मदत करू शकते आणि अर्थव्यवस्थेवर महत्वपूर्ण परिणाम करू शकते.

संदर्भ

आर्थिक वाढ आणि सामाजिक विकास: भिन्नता संबोधित करणे एन आर भानुमूर्ती , वर्षा शिवराम योजना मासिक 2022

सर्वसमावेशक विकास करिश्मा शर्मा आणि इशिता सिरसीकर कुरुक्षेत्र मासिक 2021

भारतीय अर्थव्यवस्था 73 वी आवृत्ती, 2024 : दत्त आणि सुंदरम

भारतीय अर्थव्यवस्था : रंजन कोळंबे

लोकराज्य मासिक -

समावेशक वाढीच्या शोध खंड 54 , अंक क्रमांक 32, 10 ऑगस्ट, 2019 आर. बी. बर्मन

आर्थिक सुधारणा आणि गरिबी निर्मूलन खंड 36 , अंक क्रमांक 12 , 24 मार्च, 2001
दीपक लाल

इकॉनॉमिक अँड पॉलिटिकल वीकली मासिक

भारतीय अर्थव्यवस्था : रमेश सिंग

भारतीय अर्थव्यवस्था : संजीव वर्मा

नीती आयोग रिपोर्ट

वेबसाइटस -